

BERNADETA SZCZUPAŁ

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej

MARIA GRZEGORZEWSKA O GODNOŚCI CZŁOWIEKA – W KONFRONTACJI ZE WSPÓŁCZESNOŚCIĄ

Abstrakt: Maria Grzegorzewska była wybitnym pedeutologiem i twórcą nowatorskiego systemu kształcenia pedagogów specjalnych. W artykule przedstawiona została rola wartości moralnych, którymi zdaniem Grzegorzewskiej powinien kierować się pedagog specjalny. Wyznawanie poszczególnych wartości, w tym godności człowieka z niepełnosprawnością w społeczeństwie, stanowi podstawowe i aktualne zadanie każdego pedagoga specjalnego. W artykule zwrócono uwagę szczególnie na deontologiczny wymiar dorobku Grzegorzewskiej w perspektywie tworzenia społeczno-wychowawczego klimatu szkoły przez współczesnych pedagogów specjalnych.

Słowa kluczowe: Maria Grzegorzewska, godność, nauczyciel, niepełnosprawność.

WPROWADZENIE

Społeczna rola nauczyciela i jego kondycja zawodowa budzi zawsze duże zainteresowanie wynikające z funkcji pedagoga w kształtowaniu codziennej egzystencji indywidualnej i zbiorowej. Praca nauczyciela jest zakorzeniona w realnym świecie, podlega kontekstowym i społecznym wpływom. Współcześnie dydaktyk jest w trudnej sytuacji zarówno ze względu na specyfikę funkcjonowania w roli zawodowej, jak i ze względu na oczekiwania społeczne związane z pełnioną przez niego rolą. Zawód nauczyciela był przedmiotem wyjątkowego zainteresowania Marii Grzegorzewskiej. Omawiane przez nią zadania nauczyciela – np. praca nad sobą, konsekwentne dążenie do wyznaczonego celu, ciągłe ustosunkowywanie do zmieniającej się rzeczywistości przy zachowaniu własnej indywidualności, wolności

– są zawsze aktualne. Ponadto idee Grzegorzewskiej stanowią ważne i uniwersalne źródło wiedzy o człowieku – jego człowieczeństwie, godności i niepełnosprawności.

GODNOŚĆ W KONSTRUOWANIU ZNACZEŃ ROLI NAUCZYCIELA

Kategorię godności można opisać przy pomocy wielu pojęć antropologicznych, psychologicznych, pedagogicznych, socjologicznych, moralnych i filozoficznych. Analiza zagadnień związanych z tą kategorią wymaga zatem przygotowania profesjonalnego i wielowątkowej dyskusji, stąd w artykule zwrócę uwagę jedynie na ogólny sens rozważań. Godność każdego człowieka jest pojęciem ciągłym i trwałym, a świadomość jej rozumienia podlega stałej ewolucji

Jako rozpoznana i uznana wartość ma charakter normatywny – stanowi stały punkt odniesienia do rzeczywistości. Godność nie jest abstrakcyjną ideą, lecz kryterium kształtowania porządku społecznego. Godne traktowanie człowieka oznacza, że jest on w każdej życiowej sytuacji podmiotem, ma wolność wyboru, nie może być wykorzystywany, a jego prawa muszą być respektowane. Godność człowieka wyraża się w zapewnieniu mu autonomii, wolności i równości, także w sferze praw ekonomicznych i socjalnych. Kiedy człowiek nie jest w stanie działać autonomicznie, niezbędne jest zapewnienie ochrony jego godności przez państwo realizujące w tym zakresie postanowienia zawarte w odpowiednich aktach legislacyjnych, których normy podlegają interpretacji sądów (Romer 2003).

Godność, właściwość wyłącznie ludzka, jest ukonstytuowana w samej istocie naszej podmiotowości; jest szczególną, uniwersalną wartością, którą „posiada każdy człowiek jako istota ludzka, tzn. istota rozumna i wolna” (Podsiad 2001, s. 317). Wielu autorów podkreśla, że wrodzona godność człowieka jest podstawowym wymiarem jego egzystencji i stanowi fundament praw o decydującym znaczeniu we wszystkich dziedzinach życia (Mazurek 2001; Nordenfelt, Edgar 2005).

Jako konsekwencja sposobu istnienia osoby ludzkiej ma charakter ontyczny, wrodzony, uniwersalny, niezbywalny, trwały oraz zobowiązujący. Należy podkreślić niezależność tak pojmowanej godności od cech danego człowieka (np. osoby z niepełnosprawnością) – ona po prostu jest (Chudy 2005; Koch 2005). Niezbywalna i niezniszczalna godność stanowi wartość podstawową, której „człowiek nie ma sam z siebie, lecz otrzymuje ją z chwilą swego zaistnienia. Może on ją tylko powiększać, rozwijając się duchowo” (Podsiad 2001, s. 318).

Godność wyraża istotę człowieczeństwa, motywuje do ciągłego podnoszenia własnego poziomu moralnego, zobowiązuje także do szacunku wobec każdej osoby (Szłaga 1996). Rola godności jest zakorzeniona w świadomości społecznej. Ściśle wiąże się zarówno z postępowaniem człowieka zgodnym z jego przekonaniem

i uznawanym systemem wartości, jak i z odwagą do obrony wyznawanych zasad oraz samej godności (Chałas 2003; Nordenfelt, Edgar 2005). Godność jako kryterium kształtowania porządku społecznego można rozpatrywać w dwóch aspektach: posiadanej przez osobę ludzką przyrodzonej cechy, której nie wolno naruszyć oraz związanego z człowieczeństwem zadania, którego nie wolno się pozbyć, zaniechać go. Stąd nienaruszalność i niezbywalność godności człowieka – cechy i zadania zarazem (Nowicka-Kozioł 2002).

Godność zakłada poczucie wewnętrznej wolności, podmiotowości, autonomii i odpowiedzialności za siebie i innych. Takie ujęcie jest najbliższe pedagogice, można znaleźć w nim odniesienia do personalistycznie ujmowanego procesu wychowawczo-dydaktycznego. Zdaniem Krystyna Chałas (2002) godność nawiązuje do takich celów wychowania, jak: budowanie pozytywnego obrazu siebie, poszanowanie własnej wartości, kreowanie własnej wolności i podmiotowości. Autorka zwraca też uwagę na postawę odpowiedzialności, nabycie umiejętności rozwiązywania problemów i kwestię budowania pozytywnych relacji interpersonalnych. Godność stanowi również zobowiązanie do rozwoju i kreowania siebie, do bezinteresownych relacji z innymi osobami. Wrodzona i niezbywalna godność stanowi źródło praw i wolności każdego człowieka. Jest ona szczególnie istotna w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością. Poczucie godności ujmowane w kontekście podmiotowej samorealizacji, tożsamości, samoakceptacji i szacunku wobec siebie pomaga ludziom niepełnosprawnym ukierunkować swoje życie mimo zmiennych okoliczności, wnosi poczucie sensu istnienia, kształtuje tożsamość i system wartości (Szczupał 2009).

Uogólniając, można powiedzieć, że w procesie wychowawczym godność jest wartością daną i zadaną. Godność osobową rozumie się jako wartość wrodzoną, przysługującą każdemu człowiekowi. Jej podstawą jest wartość osoby, trwała, niezbywalna i zobowiązująca (Mazurek 2001). Ludzie w aspekcie godności nie dzielą się na dzieci i dorosłych, sprawnych i z niepełnosprawnością. Tę prawdę wyrażają również poglądy Grzegorzewskiej związane z rolą nauczyciela w procesie wychowania i nauczania. Przynależna człowiekowi godność zobowiązuje do szacunku wobec każdej osoby. Badaczka, uznając w każdym człowieku jego indywidualną i niepodważalną godność, odrzuciła wszystkie kryteria, które uzależniały status dziecka od czynników zewnętrznych, np. przejawów rozwoju psychofizycznego, przystosowania społecznego, środowiska. Współcześnie – bez względu na dyskusje toczone wokół problematyki etycznej w wychowaniu oraz roli, jaką nauczyciel pełni w propagowaniu postaw etycznych – cel pozostał ten sam: zapewnienie dzieciom i młodzieży wolności, autonomii oraz poszanowania ich godności.

CECHY OSOBOWE NAUCZYCIELA W POGŁĄDACH MARI GRZEGORZEWSKIEJ

Grzegorzewska była wybitnym pedeutologiem i twórcą systemu kształcenia pedagogów specjalnych. W swoich rozważaniach dotyczących deontologii pedagoga specjalnego nawiązuje do poglądów polskich specjalistów, zwłaszcza Jana Władysława Dawida i Stefana Szumana, tworząc przy tym własną koncepcję wzoru etycznego nauczyciela-wychowawcy. Formułuje pojęcie „nauczyciel-wychowawca”, ponieważ uważa, że obowiązkiem nauczyciela jest łączenie funkcji dydaktycznych z oddziaływaniem wychowawczym.

Rola szczególnych wartości moralnych, którymi powinien odznaczać się pedagog specjalny, przedstawiona jest w artykułach Grzegorzewskiej zamieszczonych w: czasopiśmie „Szkoła Specjalna”, książce *Listy do młodego nauczyciela* oraz pracy zatytułowanej *Znaczenie wychowawcze osobowości nauczyciela* – streszczeniu monografii *O osobowości nauczyciela*, która spłonęła w Powstaniu Warszawskim. Monografia ta zawierała wyniki badań empirycznych nad osobowością nauczyciela na podstawie obserwacji dokonanych w szkołach o różnym stopniu organizacyjnym (Grzegorzewska 1964; Tomasik 2002).

Listy do młodego nauczyciela z 1947 roku (najnowsze wydanie – 2002) Grzegorzewska niemal w całości poświęciła zagadnieniom deontologicznym: podkreśla tam znaczenie osobowości nauczyciela jako wyznacznika skutecznego oddziaływania w procesie kształcenia i wychowania, uważa, że „musi istnieć harmonia między przyjmowanym systemem wartości a praktyką życia codziennego” (Tomasik 1995, s. 110). Jej zdaniem nauczyciel powinien ukształtować własną hierarchię wartości, która będzie ukierunkowywać jego dalszą działalność (Tomasik 1995). Dopiero na drugim miejscu stawia zarządzenia i akty prawne, metody pracy, pomoce naukowe itp. Twierdzi, że pedagog specjalny powinien być zdolny do przyjaźni i miłości oraz posiadać następujące cechy: dobroć, odpowiedzialność, życzliwość, twórczy dynamizm, gotowość do doskonalenia warsztatu pracy oraz realizowanie swojego zawodu w poczuciu służby społecznej. W tym ukształtowaniu samego siebie najważniejsza dla nauczyciela-wychowawcy jest wartość moralna, która – zdaniem Grzegorzewskiej (2002, s. 49) – znacznie przewyższa wartość wykształcenia formalnego:

aby zdziałać coś wartościowego, trzeba być kimś wewnątrz, trzeba mieć własne życie, swój własny świat, trzeba mieć mocny fundament przekonań – trzeba być sobą! Bo przecież jeżeli się ma dawać, to trzeba mieć coś do dawania, a żeby dużo dać – trzeba dużo mieć. Wtedy jest tylko siła działania, siła budzenia wartości w innych i siła udzielania im pomocy w rozwoju.

Według autorki *Listów...* pedagog specjalny powinien posiadać wiedzę i potrafić wykorzystać ją w praktyce, przyjmować postawę badawczą i przejawiać chęć do ciągłych poszukiwań, choć nie to decyduje o jego wartości i predyspozycjach do zawodu nauczyciela. Grzegorzewska zwraca uwagę na to, iż nauczyciel wpływa na wychowanka nie tylko celowym oddziaływaniem, stosując różnorodne metody wychowawcze, lecz również swoim postępowaniem i postawą życiową. Wartość tego oddziaływania jest tym większa, im pełniej nauczyciel urzeczywistnia głoszone ideały we własnym, codziennym życiu. Takie ujęcie podkreśla wysiłek człowieka, jego twórczą pracę w kierunku ustawicznego samokształcenia i samowychowania (Korzon 2010).

Charakteryzując dobrego nauczyciela, Grzegorzewska podkreśla również współcześnie aktualne stwierdzenie, że jakkolwiek wykształcenie i przygotowanie do zawodu jest niezwykle ważne, to jednak nie stanowi czynnika decydującego o wartości pedagoga. Szczególnie istotna jest jego postawa wobec drugiego człowieka.

Zdaniem Grzegorzewskiej ważna jest:

siła moralna nauczyciela – siła, której źródłem jest miłość do człowieka oraz wierność wybranej służbie dla jego rozwoju z myślą o jutrze. To jest siła najwyższej twórczości, tylko wyzwolić ją trzeba z przygłuszenia [...] bez tej siły przy najlepszych naukowych teoriach pedagogicznych wyniki pracy będą szablonowe, blade, bezduszne, jakby pozbawione dynamizmu w pracy doskonalenia budowy naszej przyszłości (Grzegorzewska 2002, s. 106).

Autorka przywołuje pojęcie „miłości dusz ludzkich” Dawida. Umiłowanie drugiego człowieka prowadzi do ładu, harmonii, nawiązywania łączności międzyludzkich i przyjęcia życzliwej postawy (Grzegorzewska 2002, s. 107). Z siły moralnej, poczucia godności i miłości do drugiego człowieka wynika dobroć, która różnie oddziałuje na uczniów. Choć często dostrzegają ją dopiero w życiu dorosłym, to jednak nie powinni z niej rezygnować. Dobroć jest więc warunkiem niezbędnym w nawiązywaniu relacji z uczniami i ich rodzicami, bo „dobroć rodzi dobroć” (Grzegorzewska 2002, s. 44).

Stanie na straży godności człowieka z niepełnosprawnością w społeczeństwie stanowi podstawowe zadanie pedagoga specjalnego (Szczupał 2013). Według Grzegorzewskiej „zasadniczym zadaniem winna być troska o człowieka, o pełnię jego rozwoju, uznanie jednostki, wiara w człowieka, poszanowanie dla niego i rozwoju jego człowieczeństwa” (Grzegorzewska 2002, s. 48). Z tych stwierdzeń wynikają podstawowe dla pedagoga specjalnego implikacje: ważny jest każdy człowiek, niezależnie od sytuacji, w jakiej się znajduje, a jego godność powinna być zauważona: „nie należy nikogo przekreślać, nikogo potępiać, bo w każdym jest coś pozytywnego”

(Grzegorzewska 2002, s. 61). Stąd wypływa imperatyw „budzenia co ludzkie w człowieku i stania na straży jego praw” (Grzegorzewska 2002, s. 131).

W teorii pedeutologicznej Grzegorzewskiej uwidacznia się podporządkowanie wszystkich koncepcji organizacyjnych kształcenia nauczycieli i prac naukowych zagadnieniu osobowości nauczyciela – deontologii, zgodnie z którą zawód nauczycielski to powołanie do służby społecznej. Nauczyciel musi tworzyć siebie przez samowychowanie, a bogactwo wewnętrzne stanowi jego największą siłę. Miłość do ludzi każe mu ustawicznie to bogactwo wiedzy, umiejętności i kultury pomnażać w sobie i innych (Tomasik 1985, s. 110–122).

Grzegorzewska traktuje pracę nauczyciela-wychowawcy jako służbę społeczną, która wymaga oddanych jej ludzi i jest specyficznym sposobem oddziaływania na innych – przez udzielanie im wielokierunkowej pomocy oraz przekazywanie wartości moralnych. Zawód nauczyciela uważa za społeczne posłannictwo, którego spełnienie wymaga dużych kompetencji moralnych i zawodowych oraz wytrwałej, twórczej pracy. Nauczyciela powinna charakteryzować społecznie zaangażowana postawa wobec życia, zadań zawodowych i życzliwość w stosunku do wszystkich ludzi. Dlatego istotne znaczenie ma to „kim jest on jako człowiek, jaka jest jego wartość wewnętrzna, jakie skupił bogactwa duchowe” (Grzegorzewska 2002, s. 23). Przymioty wewnętrzne zobowiązują moralnie nauczyciela do ciągłego pielęgnowania swoich wartości, w tym poczucia własnej godności, do ich doskonalenia i wzbogacania. Stałe dążenie pedagoga do stawiania się lepszym człowiekiem, wrażliwszym, bogatszym wewnętrznie zostawia trwałe ślad w osobowości dziecka, którym się zajmuje. Istota koncepcji nauczyciela Grzegorzewskiej ma wymiar ponadczasowy. Autorka w swoich publikacjach przytacza przykłady nauczycieli godnych naśladowania oraz „antywzorce” wychowawców. Określa tworzoną przez nich atmosferę jako wyzwalającą lub przeciwnie – jako hamującą rozwój. Uważa, że od wiedzy i umiejętności ważniejsze jest poczucie godności nauczyciela i to, jakim jest człowiekiem. Pierwszoplanowe znaczenie mają więc bogactwo jego osobowości oraz potrzeba stałego i systematycznego pogłębiania wiedzy, samorozwoju (Lipkowski 1981; 1995a). Na ten aspekt zwraca również uwagę wielu współczesnych pedagogów, m.in. Krystyna Chałas (2003), Henryka Kwiatkowska (2008), Katarzyna Plutecka (2006), Bernadeta Szczupał (2013). Sylwetka nauczyciela doskonałego nakreślona przez Grzegorzewską jest zatem ciągle aktualna i pożądana.

Ryszard Wroczyński stwierdził:

specyficzną cechą szkoły naukowej Marii Grzegorzewskiej było łączenie teorii i praktyki, badania i działania. Nie uznawała antynomii między pedagogiką jako dziedziną teoretycznej refleksji a pedagogiką jako terenem planowej działalności wychowawczej. Pedagogikę traktowała jako naukę integralnie związaną

z praktyką wychowawczą, w tym stopniu jak medycyna jest związana z praktyką lekarską. Pedagogika musi służyć aktualnej rzeczywistości wychowawczej, a pedagog obok wiedzy fachowej winien posiadać kwalifikacje moralne, pozwalające mu zajmować właściwe stanowisko wobec pracy wychowawczej. Ten utylitaryzm, ale i głęboko humanitarny punkt widzenia przesycą cały system pedagogiczny Grzegorzewskiej (Wroczyński 1972, s. 52–53).

Janina Doroszevska – najbliższa przyjaciółka autorki *Listów...* i wieloletni pracownik Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej – napisała:

wszystkich, którzy znali Marię Grzegorzewską w różnych okresach jej życia i w różnych sytuacjach, urzekał urok jej osobowości a poza tym, wszystkich uderzała siła i powaga jej oddziaływania na ludzi [...] zawsze uważnie wpatrywała się w potrzeby drugiego człowieka, pragnąc je przeniknąć i zrozumieć lepiej, niżby on sam umiał to zrobić [...] jej zafascynowanie bogactwem piękna w życiu, które umiała wszędzie wyszukać i cieszyć się nim, a zwłaszcza miłością samego życia, miłością do nauki, wszystkich gałęzi sztuki, a zwłaszcza zachwyty nad pięknem „człowieka, kiedy jest Człowiekiem” [...] budując teoretyczne zręby polskiej pedagogiki specjalnej, Maria Grzegorzewska zrobiła dla niej i to jeszcze: nadała zawodowi pedagoga specjalnego rangę piękna i dawania szczęścia temu, kto ten zawód prawdziwie sprawuje. I to był chyba podstawowy program jej systemu pedagogicznego (Doroszevska 1989, s. 66–67).

Również słowa Ottona Lipkowskiego – mimo iż pochodzą z lat 80. XX wieku – trafnie podsumowują rozważania dotyczące poglądów Grzegorzewskiej na temat kształcenia dzieci z niepełnosprawnością:

W latach, jakie dzielą nas od śmierci Marii Grzegorzewskiej, dokonał się znaczny postęp tak w teorii, jak i w praktyce pedagogiki specjalnej. Niejedna jej koncepcja została udoskonalona i niejedna myśl – skorygowana. Nienaruszone pozostały jednak podstawowe jej poglądy i z pewnością będą one wytyczały dalszą drogę rozwoju tej dyscypliny (Lipkowski 1995b, s. 191).

Powyższa analiza prowadzi do konkluzji, że wyborowi zawodu nauczyciela powinna zawsze towarzyszyć głęboka refleksja nad rangą pracy, którą zamierza się wykonywać i świadomość celu, ku któremu chce się zmierzać.

PODSUMOWANIE

Konkludując, można stwierdzić, że edukacja i wychowanie uczniów z niepełnosprawnością to odpowiedzialne i trudne procesy. Podstawową, uniwersalną i ponadczasową rolę odgrywa w nich pedagog specjalny. Również współcześnie oczekuje się od niego odpowiednich kompetencji, także osobowościowych, posiadania określonego systemu wartości, wysokiego poziomu wiedzy merytorycznej oraz wielu umiejętności praktycznych. Myślę, że warto wracać do koncepcji Grzegorzewskiej i analizować postawione przez nią tezy na nowo, gdyż wiele ich aspektów nie straciło aktualności. Tak w przeszłości, jak i teraz nauczyciel powinien być profesjonalistą o szerokich horyzontach myślowych, ukształtowanym systemie wartości, zdolnym do sprostania wszystkim oczekiwaniom i trudnościom, które spotka w swojej pracy zawodowej.

LITERATURA

- Doroszewska J., 1989, *W stronę człowieka*. W: U. Eckert, M. Gawarecka (red.), *Wspomnienia o Marii Grzegorzewskiej*. Warszawa, Wydawnictwo WSPS, 66–67.
- Chałas K., 2003, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. 1: *Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*. Lublin–Katowice, Wydawnictwo Jedność.
- Chudy W., 2005, *Godność człowieka wartością ontyczno-wychowawczą*. W: M. Kalinowski (red.), *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*. Lublin, Wydawnictwo KUL, 83–91.
- Grzegorzewska M., 1964, *Pedagogika specjalna*. Warszawa, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej.
- Grzegorzewska M., 2002, *Listy do Młodego Nauczyciela*, cykl I–III. Warszawa, Wydawnictwo APS.
- Koch T., 2005, *The ideology of normalcy: the ethics of difference*. „Journal of Disability Policy Studies”, t. 2, 123–129.
- Korzon A., 2010, *Pedagog specjalny – myśli i poglądy Marii Grzegorzewskiej współcześnie odczytane*. W: S. Przybyliński (red.), *Pedagogika specjalna – tak wiele pozostaje dla nas tajemnicą. Studia zadedykowane profesorowi Czesławowi Kosakowskiemu*. Olsztyn, Wydawnictwo UWM, 173–177.
- Kwiatkowska H., 2008, *Pedeutologia*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Lipkowski O., 1981, *Pedagogika specjalna. Zarys*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Lipkowski O., 1995a, *Humanistyczne podłoże idei wychowawczej Marii Grzegorzewskiej*. W: E. Żabczyńska (red.), *Maria Grzegorzewska – pedagog w służbie dzieci niepełnosprawnych*. Warszawa, WSiP, 10–19.
- Lipkowski O., 1995b, *Znaczenie działalności Marii Grzegorzewskiej dla rozwoju pedagogiki specjalnej oraz oświaty i kultury w Polsce*. W: E. Żabczyńska (red.), *Maria Grzegorzewska – pedagog w służbie dzieci niepełnosprawnych*. Warszawa, WSiP, 185–191.
- Mazurek F.J., 2001, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL.
- Nordenfelt L., Edgar A., 2005, *The four notions of dignity*. „Quality in Ageing: Policy Practice and Research”, nr 6, 17–21,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/14717794200500004>.
- Nowicka-Kozioł M., 2002, *Godność podmiotu ponowoczesnego*. W: M. Nowicka-Kozioł (red.), *Prawo głosu i różnicy a podmiotowość*. Wydawnictwo APS, Warszawa, 9–15.
- Plutecka K., 2006, *Kompetencje zawodowe surdopedagoga z wadą słuchu*. Kraków, Wydawnictwo Impuls.
- Podsiad A., 2001, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX.
- Romer T., 2003, *Godność człowieka w prawie pracy i pomocy społecznej*. W: *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga Jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*. Warszawa, Wydawnictwo Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, 59–83.
- Szczupał B., 2009, *Godność osoby z niepełnosprawnością. Studium teoretyczno-empiryczne poczucia godności młodzieży z dysfunkcją narządu ruchu*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akapit.
- Szczupał B., 2013, *Godność osób z niepełnosprawnością – przeszłość, terażniejszość i przyszłość*. W: J. Bałachowicz (red.), *Dziecko w koncepcjach pedagogicznych Marii Grzegorzewskiej j Janusza Korczaka*. Warszawa, Wydawnictwo APS, 62–73.
- Szłaga J., 1996, *Godność i upadek człowieka a jego środowisko*. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – wartości – sens*. Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 149–164.
- Tomasik E., 1995, *Osobowość nauczyciela w aspekcie pedeutologii i deontologii*. W: E. Żabczyńska (red.), *Maria Grzegorzewska – pedagog w służbie dzieci niepełnosprawnych*. Warszawa, WSiP, 105–111.
- Tomasik E. (wybór i oprac.), 2002, *Marii Grzegorzewskiej listy do przyjaciół*. Warszawa, Wydawnictwo APS.
- Wroczyński, R., 1972, *Maria Grzegorzewska w polskiej myśli pedagogicznej*. W: J. Doroszevska, M. Falski, R. Wroczyński (red.), *Maria Grzegorzewska. Materiały z sesji naukowej – 7 XI 1969 r.* Warszawa, Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, 52–53.

MARIA GRZEGORZEWSKA ON THE DIGNITY OF THE TEACHER –
IN THE CONFRONTATION WITH MODERNITY

Abstract: Maria Grzegorzewska was an outstanding expert on pedeutology and a creator of innovative education system of special educators. In this article I will present the role of moral values, which, according to Grzegorzewska, should be distinguished by a special educator. The realization of individual values, including human dignity of the disabled in society, is a fundamental and current job of every special educator. In this article I will draw attention to the deontological dimension of Grzegorzewska's achievements in perspective to create the socio-educational school climate by modern special educators.

Keywords: Maria Grzegorzewska, dignity, teacher, disability.